ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 12 Issue 6, December 2020

DOI Number: 10.9737/hist.2020.971

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi: 04.09.2020 Kabul Tarihi: 01.11.2020

Atıf Künyesi: Emel Yıldız, "Van Gölü Çarpanak Adası'ndaki Saint Jean Baptiste Kilisesi'nin Yazıt Çözümlemeleri ile Birlikte Taş Bezemeleri", *History Studies*, 12/6, Aralık 2020, s. 3425-3457.

Van Gölü Çarpanak Adası'ndaki Saint Jean Baptiste Kilisesi'nin Yazıt Çözümlemeleri ile Birlikte Taş Bezemeleri

Saint Jean Baptiste Church on Lake Van Carpanak Island Stone Decorations with Inscription Analysis

Dr. Emel Yıldız

ORCID No: 0000-0002-5840-7220

Mersin Üniversitesi

Öz

Türkiye'nin en büyük ve en derin gölü olan Van Gölü'nde çeşitli büyüklüklerde adalar bulunmaktadır. Bu adalardan biri olan Çarpanak Adası üzerinde bölgedeki Hristiyan dini yapılarından Ktouts (Ktuc) Manastırı yer almaktadır. Bu manastırın merkezi yapısını oluşturan Saint Jean Baptiste Kilisesi hem mimarisi hem de taş bezeme öğeleriyle günümüze kadar varlığını sürdürebilmiştir. Günümüze kadar ulaşmış olmasıyla önemini koruyan söz konusu eserlere yönelik çeşitli araştırma ve yayınlar olmasına rağmen, yapının gerek dış gerekse iç mekan düzenlemesinde dikkat çeken taş bezemeleri hakkında henüz detaylı olarak herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Bu çalışmada, Van Gölü Çarpanak Adası'ndaki Saint Jean Baptiste Kilisesi'nin yazıt çözümlemeleriyle birlikte taş bezemelerinin tanıtılması amaçlanmıştır. Bu amaçla 19 adet haç işlemeli taş incelenmiştir. Plastik bezemeler aynı zamanda arazi çalışmalarından edinilen veriler ışığında gerek görsel gerek teknik olarak belgelenmiştir.

Bu çalışma sonucunda ele alınan haç işlemeli taş bezemelerin kompozisyon ve motif açısından hem çeşitlilik arz ettiği hem de ortak anlamlar barındırdığı, çözümlenen yazıtların içeriğinde ise şefaath kavramının bazı isimlerle vurgulandığı sonucu ortaya koyulmuştur. Ayrıca yazıtların içerikleri noktasında benzer örnekler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Van Gölü, Çarpanak Adası, Saint Jean Baptiste Kilisesi, Haç İşlemeli Taş (Haçkar) ve Yazıt Çözümlemeleri, Bitkisel ve Geometrik Motifler.

Abstract

There are islands of various sizes in the Lake Van, Turkey's largest and deepest lake. On one of these islands, Carpanak Island, there is the Ktouts (Ktuc) Monastery residing, one of the Christian religious buildings in the region. Saint Jean Baptiste Church, which forms the central structure of this monastery, has survived until today with its architecture and stone decoration. Although there are various researches and publications on the relevant artifacts, which have preserved their

importance by reaching until today, a detailed study has not yet been done on the interesting stone decorations of the building, both in the exterior and interior arrangement.

In this study, it is aimed to introduce the stone decorations together with inscription analysis of Saint Jean Baptiste Church in Lake Van Çarpanak Island. For this purpose, 19 pieces of cross – engraving stone were examined. Plastic decorations were also documented both visually and technically in the light of the data obtained from the field studies.

As a result of this study, it has been put forward that the cross-engraving stone decorations are both diverse in composition and motif and have common meanings, the content of the analyzed inscriptions emphasis placed on the concept of intercession by some names. In addition, similar examples were determined regarding the contents of the inscriptions.

Keywords: Van Lake, Carpanak Island, Saint Jean Baptiste Church, Cross-Engraved Stone/Cross Stone (Khackar) and Inscription Analyses, Floral and Geometrical Motives.

Giriş

Türkiye'nin en büyük gölü olan Van Gölü'nde çeşitli büyüklüklerde dört ada ve her ada üzerinde ise farklı dönemlerde inşa edilen Hristiyan dini yapıları bulunmaktadır. Bunlar; Kuzu (Rab) Adası üzerinde Kuzu Şapeli, Adır Adası üzerinde Lim Manastırı, Akdamar Adası üzerinde Akdamar Kilisesi, Çarpanak Adası üzerinde Ktouts (Ktuc) Manastırı'dır.¹ Bu çalışma kapsamında ele alınan Ktouts (Ktuc) Manastırı yapılarından en erken tarihli olan Saint Jean Baptiste Kilisesi, iç ve dış mimari süslemesi bakımından zengin bir yapıya sahiptir. Bu kilise özellikle gerek cephe ve kasnak yüzeylerinde gerekse iç mekanda karşımıza çıkan yüksek ve alçak kabartma tekniğinde işlenmiş haç işlemeli taşların yoğun olarak bezenmiş olmasıyla dikkat çekmektedir.

Ermeni dini mimari plastik süslemelerine özgü olan “khatchkar – khaçkar” ifadesiyle Ermeni mimari sanatının küçük mimari bir formu olarak; Ermenice “խաչ (khaç)” ve “քար (khar)” sözcüklerinden oluşan bileşik sözcüğünün Türkçe karşılığı “haç – taş” veya “taştan haç” anlamını vermektedir.² Ermeni haç işlemeli taşlar, basit bir anlatımla, genelde bir kaide üzerinde duran bir yüzü kabartmalı taş bloklarına verilen isimdir. Mimariye bağımlı veya bağımsız taş blokların ön yüzünün merkezinde hakim olan bir haç motifi yer alacak şekilde bitkisel ve geometrik süslemeli çerçevelerle sınırlandırılmış kompozisyonlardan meydana gelir. Bu haç motifi, taşın genel olarak haç taşı şeklinde adlandırılmasının gerekçesini oluşturur.³ Bu haç taşlar, haç

¹Şahabettin Öztürk - Hanifi Biber - Rafet Çavuşoğlu, “Akdamar Kilisesi Restorasyon ve Kazı Çalışmaları”, *Mimarlık Dergisi*, Sayı. 336, 2007. Sayfa belirtilmemiş.

²Semra Ögel, *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s.123.; Meryem Acara, “Anadolu Medeniyetleri Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Bir Ermeni Haçı”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, XXI (I), 2004, s.143–151.; Mine Kadiroğlu, “Ermeni Haç Taşları ile Anadolu – Asya İlişkileri Üzerine Bir Deneme”, *Sanatta Anadolu – Asya İlişkileri – Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı'ya Armağan*, Ed. Turgay Yazar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2006, s.223-237.

³Bezemeli taşlar bazı yayınlarda iki gruba ayrılır, biri Amenaprksitch olarak adlandırılan ve İsa'nın Çarmıh haç'a gerilmesi sahnesini canlandıran “Kurtarıcı'nın Taşı”dır. Bir diğeri ise Ermenice Khatchkar olarak adlandırılan ve hayat ağacı olarak canlandırılan “Haçtaşı” olan ikinci grubu oluşturanlardır ve bazı araştırmacılara göre gerçek “haçtaşı” örnekleri sadece bu ikinci gruba ait olan hayat ağacı haçlardır. Bu konuda bkz. Katherina Van Loo, “Zur ikonographie des armenischen Kreuzsteines”, *Ernst Wasmuth Verlag, Armenian. 5000 Jahre Kunst und Kultur*, Tübingen 1995, s.115.; <http://www.armenierberlin.de/wp-content/uploads/2007/03/armenische-kreuzsteine.pdf>, (E. T. 09.08.2016). Hristiyanlıkta Hayat Ağacı üzerine yapılan değerlendirmeler için bkz. Canan Seyfeli – Merve Tanrıkulu, “Hristiyanlıkta Hayat Ağacı: İsa Mesih”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XX., Sayı 2, 2018, s. 16-41.

şeklinde bir taş olarak değil de taşların üzerine oyulmuş haçlar olarak algılanmalıdır.⁴ Bu açıklamalardan yola çıkılarak çalışmada haç işlemeli taş kullanımı tercih edilmiştir.

Çeşitli boy ve tasarımlarda oldukça yaygın bir kullanıma sahip olan haç işlemeli taşlar; açık alanlarda, hac yolları üzerinde, su kaynakları, köprüler ve mezarlıklarda, dağ yamaçlarında – kaya yüzeyleri üzerinde kabartmalar şeklinde, dini yapıların yanında, yakınında ya da duvarlarına gömülü veya işlenmiş olarak bulunabilmektedir.⁵ Haç işlemeli taşların işlevleri de kullanım alanlarına paralel olarak çeşitlilik göstermektedir; mezar taşı, dini yapıların inşa - onarımı vesilesiyle bağışta bulunulan dua metinlerinin yanı sıra zafer ve mucizevi güçlerle ilişkili olarak yapılmış oldukları bilinmektedir.⁶ Bu noktada haç işlemeli taşların yazıt çözümlemeleri aydınlatıcı bilgiler vermektedir.⁷

Bu çalışmada Van Gölü Çarpanak Adası'ndaki Saint Jean Baptiste Kilisesi süsleme programı⁸; yazıt çözümlemeleriyle birlikte taş bezemeler olarak incelenmiştir.⁹

Konumu ve Tarihçesi

Yapı, Van'ın Tuşba İlçesi'nin 24 km. kuzeybatısında bulunan Dibekdüzü (Anavank) Köyü mevkiindeki Taşburun Yarımadası'nın 750 m. açığında yer alan Çarpanak Adası'nın kuzeydoğusunda inşa edilmiştir.¹⁰ (Foto. 1- 4)

Kaynaklarda; 1700 yıllarına tarihlendirilen bir el yazmasında manastırın IX.yy.'da Saint Gregoire adına yapıldığı, XV. yy.'a kadar faaliyet gösterdiği, XVII. yy. ortalarında manastırın yeniden canlılık kazandığı belirtilmektedir. Manastırın merkezi yapısı olan Saint Jean Baptiste Kilisesi ile ilgili, 1703 yılında meydana gelen depremde büyük ölçüde zarar görerek yıkıldığı ve yeniden inşa edildiği bilinmektedir.¹¹ Günümüze gelebilen yazıtlar ışığında XVIII. yy.'a tarihlendirilen yapı, batı cephe girişi kapı alınlığındaki bir yazıt ve doğu cephede orta pencerenin etrafında bulunan üç yazıta (kitabe) göre; manastırın başrahibi Piskopos Simeon'un görevlendirdiği Vardapet Eremia tarafından mimar Khochkabar'a 1712 – 1720 tarihleri arasında yeniden inşa ettirilmiştir.¹² Bu yazıtlar (Foto. 5- 6).

⁴ Jean Michael Thierry – Patrik Donabedian, *Armenian Art*, New York 1989, s. 123.

⁵ a.g.e., s.12 –124.

⁶ Levon Asarian, “Die Kunts der armenischen Kreuzsteine”. *Ernst Wasmuth Verlag, Armenian. 5000 Jahre Kunts und Kultur*, Tübingen 1995, s. 111-112.

⁷ Bunlar, bir haç taşının hangi amaçla, kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığı hakkında önemli bilgiler verir. Bu nedenle önemli tarihi belgeler niteliği taşırlar. Haç motifi içeren ön yüzleri doğuya bakan haçtaşlarının genelde arka yüzleri işlenmeden bırakılmış, bazı örneklerde arka yüzde kitabeye yer verilmiştir. Bkz. Levon Asarian, *Khatchkars Armeniens/Armenian Khatchkars*, Erivan 1973, s. 109. Bunun yanı sıra haçtaşlarının ön yüzünde mevcut olan yazıtlar da görülebilmektedir.

⁸ Ktouts – Ktuc Manastır yapılarının bezemeleri için bkz. Emel Yıldız, *Vanda'ki Hristiyan Dini Mimarisine Ait Plastik Süslemelerde Görülen Bütüsel ve Geometrik Motifler*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2017, s. 96-154.

⁹ Yazıtların çözümlenmesinde İstanbul Aspa Tercümanlık Yöneticisi Kemal Kıcırcı'ya yardımlarından dolayı teşekkürlerimi sunarım.

¹⁰ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 05.04.1990 gün ve 423 sayılı kararı ile tescil edilmiştir (Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi).

¹¹ Jean Michel Thierry, “Monastères Arméniens du Vaspurakan – VIII”, *Revue Des Études Arméniennes*, XI, Paris 1975-1976, s. 410,411.; Yalçın Karaca, *Doğu Anadolu Bölgesi Hristiyan Dini Mimarisinde Jamatun Yapıları I*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2004, s.163.

¹² Thierry, a.g.m., s. 412-413, 417- 418; Thierry – Donabedian, a.g.e., s.308 – 309, 549

1.1. Batı Cephede Yapıya Girişi Sağlayan Taçkapının Alınlığında Yer Alan Yazıt

Günümüzde üzerinde oluşan tahribat nedeniyle okunamamaktadır. Kaynaklarda Lalayan'a atıf yapılan çözümlemeye göre;

“Bu kilise, Yüce Tanrı'nın yardımıyla, 1712 yılında, Meryem Ana, Aziz Jean ve Aziz Etienne adına, Catholicos Alexandre zamanında, elli yıl boyunca kutsal keşiş kulübesine hizmet eden ve yedi yıl boyunca ödediği, her taşı altın paraya mal olan bu kutsal tapınağı Tanrı'nın yardımıyla yaptıran, Başpiskopos Simon'un yüksek papazlığı döneminde yapıldığı, özellikle damadı Eremia tarafından, Aziz Jean Chrysostome'la ile bir tutulan Simon'un burada öldüğü ve sonrasında manastırın Martiros tarafından boyanmış Aziz Jean'ın resmi sayesinde gelişip büyüdüğü” ifade edilmektedir.¹³

1.2. Doğu Cephede Orta Pencerenin Altında Yer Alan Yazıt

Asıl Metin:

ՅԻՇԵՏԷՔ[Ս] ԲԱՂԻԻԺԵՅԻ ՎԱՐՊԵՏ ՉՄԱՀՂԵՍԻ ԱՆ/ԱՐԺԱՆ ԽՈՇԽԱԲԱՐՆ ԵՎՆ Ի ՍԼՈՒՐԴԲ ԱՆԱՊԱՍՍ ՇԻՆ/ԵՑ ԶԵԿԵՂԵՅԻՆ ՔՈՒՄԲԷԹՈՎ ԲՆԱԻ ՀԱՆ / ՉԱՌԱԻ ԲԱՇԽԵԱՅ ՍԼՈՒՐԴԲ ՎԱՐՊԵՏՈՒ ՅԻՇԱՍԱԿ ԻԻՐ / ՀՈԳԼՈՅՆ ԵԻ ԾՆՈՂԱՅՆ ՈՎԱԼԽՈՒՄԻՆ, ԶՄՐՈՒԹԻՆ, ՄԱՆ/ՈՒԿԻՆ ԵԻ ՍԱՀԱԿԻՆ ԹՎԻՆ ՌՃԿԲ (?) (1162+551=1713 թ.):

Türkçe Anlamı: Bitlisli ustayı hatırlayın, kul Hoca Khoskhapar, Tanrı'nın çölünü aştı ve kilisenin çatısını tamir etti. Bu işten herhangi bir ücret almadı ve ruhunu Surp Garabet kilisesine ebeveynleri Hovhannes ve Mrut, Manuk ve Sahak adına. 1713.

1.3. Doğu cephede Orta Pencerenin Solunda Yer Alan Yazıt

Asıl Metin:

ԽԱԶՍ ԲԱՂԻԽՈՍ Է ԱՌ/ԱԾ ՎԱՍՍԵՆ ԽՕՋԱՅ ՄԱՂԷՔԻՆ / ԾՆՈՂԱՅ ՔՈՒՆԱԴՈՒՆԻՆ / ԽՕՋԱՅ ԱՄԻՐԳՈՒԼԻՆ, ԽՕՋԱՅ ԶԱՆԳՈՒԼԻՆ, ՄԱՀՂԵՍԻ ՅԱՐ/ՈՒԹՈՒԽԻՆ, ՊԱՐՈՆԻՆ ԳՈՒԼԱՄԻՆ, ԽՕՋԱՄԻՐԻՆ, ՅԱԻԱՆ/ԲՍԻՆ, ՔՈՒՆԳՈՒԼԻՆ, ԵԻ / ՆՈՑԱՅ ԾՆՈՂԱՅ ԶԱՐ/ԻՔԵՆ ԻԻՐԵԼԱՅ ԿՈՂԱԿՑՈՅ ՎԱՆ Ի ԹՎԻՆ ՌՃԿԲ (1162+551=1713 թ.):

Türkçe Anlamı: Bu haç, rahmetli Hoca Mağek'in ebeveyni Kunatun, Hoca Amirkul, Hoca Zankul, Hacı Harutyun, Baron Kulam, Hocamiri, Hovhannes, Krankul ve onların ebeveyni adına şefaatte bulundu.

1.4. Doğu Cephede Orta Pencerenin Sağında Yer Alan Yazıt

Asıl Metin:

ՅԻՇԱՍԱԿ Է ԽԱԶՍ ԲԱՐԵ ԴԽԱԻՍ ԱՌԱԾ ԿՐՈՆԱԴԻ / ՈՐ ԱՍՏԱՄԲՈԼՑԻ ՊԱՂՏԻ (?)ՈՒ/ԱՄԻՆ ԵԻ ԻԻՐ ԾՆՈՂԱՅՆ / ՀԱՆԴԵՐՁՆ ՆԵՋԵՑՆԵԼՕՔ / ԱՄԷՆ ԹՎԻՆ ՌՃԿԲ (1162+551=1713 թ.):

Türkçe Anlamı: Bu haç, İstanbullu din adamı Bağdum ve rahmetli ailesi adına şefaatte bulundu. 1713.

¹³ Thierry – Donabedian, *a.g.e.*, s.308-309, 549.; Thierry, *a.g.m.*, s. 412 - 413, 417- 418.; Karaca, *a.g.t.*, s.164.

2. Bezeme Programı

Kilise taş bezeme açısından oldukça zengindir. Yapıda kullanılan taş bezemeler gerek cephelerde ve kubbe kasnağında gerekse iç mekanda görülmektedir. Yapıdaki taş bezemeleri ağırlıklı olarak haç işlemeli taşlar oluşturmaktadır. Söz konusu haç işlemeli taşların büyük bir kısmında yazıtlara yer verilmiştir. Ancak yazıtların çoğunun taş yüzeyinde oluşan aşınma ve kırılmalarından dolayı harfler arasında anlam bütünlüğü sağlanamadığından bu yazıtların çözümlenmesi yapılamamıştır. Bu çalışma kapsamında ise sadece yazıtı çözümlenen haç işlemeli taş bezemeler ele alınmıştır.

Yazıtı çözümlenen haç işlemeli taş bezemeler; yapının batı ve doğu cephelerinde, kubbe kasnağı duvar yüzeyinde; iç mekanda kuzeybatı duvarın üst örtüsünde, pastoforion hücrelerinin kapı açıklığında yer almaktadır.

Bu çalışma kapsamında; batı cephede taçkapı güney yarısında (2 adet); doğu cephede merkezi haç yüzeyinde (3 adet), merkezi haçın güney yarısında (4 adet), merkezi haçın kuzey yarısında (5 adet); kubbe kasnağı güneybatı yüzeyinde (1 adet); iç mekanda kuzeybatı duvarın üst örtüsünde (1 adet), güney pastoforion odası kapı açıklığının sol yüzeyinde (1 adet) ve içten kuzeyinde (1 adet), kuzey pastoforion odası kapı açıklığının sağ yüzeyinde (1 adet) olmak üzere toplamda 19 adet yazıt çözümlemeleri ile birlikte taş bezeme tespit edilmiştir.

Bunların bezemeleri ise örgü, düğüm, geçmelerle üçgen, eşkenar dörtgen, yarım daire, çarkifelek, burma, zencerek motifleri gibi geometrik kompozisyonların yanı sıra çeşitli formlarda yaprak, çiçek, palmet, yarım palmet motifleri ile stilize bitkisel kompozisyonlardan oluşmaktadır. Ayrıca yazıtlardaki dua metinleri de süsleme unsurlarının birer parçası olmuştur.

Yazıtı çözümlenen taş bezemelerin tanımlanması; batı cephe, doğu cephe, kubbe kasnağı ve iç mekan sıralamasına göre yapılmıştır.

2.1. Batı Cephe

Batı cephede¹⁴ taçkapının güneyinde ve kuzeyinde olmak üzere cepheye hareketlilik kazandıran süsleme unsurlarından; taçkapının güneyinde yer alan iki adet yazıtı çözümlenen taş bezeme incelenecektir. Bunlar;

2.1.1. Taçkapı Güneyindeki Taş Bezeme 1

Cephenin güneyinde alttan üçüncü taş sırasında bulunmaktadır. Dikdörtgen çerçeve içerisinde dikeyde ve yatayda çift üçlü şeritlerin oluşturduğu haç kollarının uçları ise yarım dairelerle sonlanmaktadır. Haç işlemeli taş yüzeyinde haç kolları arasında sekiz dilimli madalyonlara yer verilmiştir. En alt birimde tek satırlık bir yazıt yer almaktadır (Foto.7- Çiz.1).

Asıl Metin:

ԽԶՍ:Ի:ԱՆԱՂԻՆ:ՊԵՏՐՈՍԻՆ:

Türkçe Anlamı: Bu haç Anağın Petros içindir.

2.1.2. Taçkapı Güneyindeki Taş Bezeme 2

Cephenin güneyinde alttan altıncı taş sırasında bulunmaktadır. Dikeyde ve yatayda üçlü şeritlerin oluşturduğu haç kollarının uçları ise palmet motifleri ile sonlanmaktadır. Ayrıca haç taş yüzeyine dahil olan bir yazıt yer almaktadır (Foto. 8 - Çiz. 2).

¹⁴ Bu cephe, aynı zamanda jamatunun eklenmesiyle jamatunun doğu duvarıdır.

Asıl Metin:

ԽԶՍ:Է:ՎԱՐ:ՎՐԻՆ:ԱՍԻՐՃԱՆԻՆ:

Türkçe Anlamı: Bu haç Aşağıda (dünyada) ve Yukarıda (ahirette) Amircan içindir.

2.2. Doğu Cephe

Bezeme açısından oldukça hareketlilik gösteren doğu cephenin tam ortasında yüzeyden 0.15 m. çıkıntı yapan , üst kısmı 1.75 m., alt kısmı 0.75 m. eninde ve 4.70 m. yüksekliğinde olan dikey bir haç motifi zemine kadar inmektedir. Cephe ortasındaki merkezi haçın kuzey (4.35cm.) ve güney (4.40 cm.) yarısında geometrik bordürün ikiye ayırdığı noktada bordürün üstünde ve altında olmak üzere cephe boyunca bir kuşak halinde her biri tek taş bloktan oluşan 40 x 50 cm ölçülerinde bezeme unsurları bulunmaktadır.

Bu cephede merkezi haç yüzeyinde üç adet, merkezi haçın güney yarısında dört adet ve kuzey yarısında beş adet olmak üzere toplamda on iki adet yazıtı çözümlenen taş bezeme incelenecektir. Bunlar;

2.2.1. Merkezi Haç Yüzeyindeki Taş Bezeme 1

Merkezi haç yüzeyinin sağında bulunmaktadır. Dikdörtgen taş yüzeyinin ortasında yer alan haçın dikeyde ve yatayda çift üçlü şeritlerin oluşturduğu haç kolları merkezde birleşmektedir. Haç kollarının uçları ise üçlü şeritlerin altlı üstlü kesişmesiyle oluşan düğüm motifleriyle sonlanmaktadır. Haç merkezinin üst köşelerinde istiridye kabuğu şeklinde dilimlendirilmiş bezemelere yer verilirken, alt haç kolunun devamında yukarı doğru kıvrım yapan sekiz yapraklı yarım palmet motiflerine yer verilmiştir. Haç işlemeli taşın altında bulunan ve devamı niteliğindeki ayrı bir taş yüzeyinde üç satırlık yazıt yer almaktadır (Foto. 9 - Çiz. 3).

Asıl Metin:

ԽԱԶՍ ՄԱՀԴԷԼՍԻ ԸՌԷՍՍԱԿԷՍԻՆ ԳՐԻՋ(Զ - ?)ՆԻՆ, ԽԱՆՈՍԻՆ, / ԶԱՐԻՔԻՆ, ՎԱՐԴԱՆԻՆ:

Türkçe Anlamı: Bu haç, Hacı Arisdages, Kriç, Khanom, Zarik ve Vartan adına şefaatte bulundu.

2.2.2. Merkezi Haç Yüzeyindeki Taş Bezeme 2

Merkezi haçın alt kolu yüzeyinde üstten ilk süsleme unsurudur. Dikdörtgen taş yüzeyinin ortasında yer alan haç işlemeli taşın çerçeve bordür yüzeyi, yatay ve dikey eksenlerde üçlü şeritlerin birbirini altlı üstlü kesmesiyle oluşan örgü motifi ile üç yönden kuşatılmıştır. Dikeyde ve yatayda çift üçlü şeritlerin oluşturduğu haç kolları merkezde birleşmektedir. Haç kollarının uçları ise üçlü şeritlerin altlı üstlü kesişmesiyle oluşan düğüm motifleriyle sonlanmaktadır. Haç merkezinin üst köşelerinde madalyonlar içerisinde on bir yapraklı çiçek, alt köşelerinde altı düğme formu çiçek motifi bulunmaktadır. En alt birimde beş satırlık yazıt yer almaktadır (Foto. 10 - Çiz. 4).

Asıl Metin:

ԽԱԶՍ ՅԻՇԵԼԱՅԱԿ Է ԲԱԴԻՇԵԼՍԻ ՄԱՀՏԷԼՍԻ / ԱՄՔԱՐԶԻ ՄԱՆՈՒԿԻՆ, ԿՈՂԱ/ԿՑԻՆ ՍԱՌԱՆԻՆ, ՈՐԴԵԱՅ ՍԻՄՈՆԻՆ, ՀՈՒՓՍԻՍԷԻՆ, ՅԼՈՂԱՆԻՆ / ԵՂԲՕՐ ՍԼԱՂԱԿԻՆ, ԱՂՈՒԹԻՆ:

Türkçe Anlamı: Bu haç, Bitlisli hoca, zanaatkâr Manuk ve eşi Sara; çocukları Simon Hripsime, kardeşi Sahak ve Agut adına şefaatte bulundu.

2.2.3. Merkezi Haç Yüzeyindeki Taş Bezeme 3

Merkezi haçın alt kolu yüzeyinde üstten üçüncü süsleme unsurudur. Dikdörtgen taş yüzeyinde kare bir alan içerisinde yer alan, dikeyde ve yatayda birbirini altlı üstlü kesen dairevi şeritlerle oluşmuş örgü motifli haç kollarının uçları ise ikili şeritlerin altlı üstlü geçmeler yapmasıyla düğümlerle oluşturulmuş palmet motifleriyle sonlanmaktadır. Merkezi haçın üst köşelerinde istiridye kabuğu şeklinde dilimlendirilmiş bezemelere yer verilirken, alt haç kolundan çıkıntı yapan sapların ucunda stilize palmet motiflerine yer verilmiştir. En alt birimde dört satırlık yazıt bulunmaktadır (Foto. 11 - Çiz. 5).

Asıl Metin:

ԽԱԼԶՍ ԲԱՆԻԽԱԽԱԽ Է ԱՌԱՏ ՎԱՍԽԱՆ ՆԱԶԱՐԻ ՈՐԴԼԻ ՆԱԴԱՐ ԵՍ
ԱՆԱՐԺԱՆ / ՈՐ ԿԱՐԴԱ ԼԻ ԲԵՐԱՆՕՎ ՈՂՈՐ/ՄԻ ՏԱՅ:

Türkçe Anlamı: Bu haç, Natar babası Nazar adına şefaatte bulundu. Ben Tanrı'nın değersiz kulu, bu yazıtı okuyan herkes, aileme dua etsin.

2.2.4. Merkezi Haç Güney Yarısındaki Taş Bezeme 1

Merkezi haçın güney yarısında geometrik bordürün üstünde sağdan altıncı sırada yer almaktadır. Dikdörtgen çerçeve bordür yüzeyi, yatay ve dikey eksenlerde birbirini altlı üstlü kesen dairevi şeritlerle oluşan örgü motifi ile üç yönden kuşatılmıştır. Dikeyde ve yatayda çift üçlü şeritlerin oluşturduğu haç kolları merkezde birleşmektedir. Haç kollarının uçları ise ikili şeritlerin altlı üstlü geçmeler yapmasıyla düğümlerle oluşturulmuş palmet motifleriyle sonlanmaktadır. Merkezi haçın üst köşelerinde stilize palmet motiflerine yer verilirken, alt haç kolundan çıkan kıvrık dalların ucunda aşağıya doğru ve içe yönelen ters dönmüş stilize palmet motiflerine yer verilmiştir. En alt birimde üç satırlık yazıt yer almaktadır (Foto. 12 - Çiz. 6).

Asıl Metin:

ԽԶՍ:ՅՇՏԿԷ:ՎՆԵՅԻ:ՄՀԴԱ:ՍԱՐԳՍԻՆ:ԵԻ:ԱՍՈՒՍՈՑՆ:ԱԼՍԱՍՏԻՆ:ԵԻ:ԸՆԴՆԵՅ.Ց
ԻՆ:

Türkçe Anlamı: Bu haç Vanlı Makdis Sarkis ve eşi Almast hatırası içindir. Kabul edilsin.

2.2.5. Merkezi Haç Güney Yarısındaki Taş Bezeme 2

Merkezi haçın güney yarısında geometrik bordürün üstünde sağdan yedinci sırada yer almaktadır. Dikdörtgen çerçeve bordür yüzeyi, yatay ve dikey eksenlerde birbirini altlı üstlü kesen ikili şeritlerle oluşan zencerek motifi ile üç yönden kuşatılmıştır. Dikeyde ve yatayda ikili şeritlerin merkezden dışarı doğru genişleyerek üçgenimsi bir form oluşturan ve iç bükey şekilde sonlanan haç kollarının yüzeyi burma motifi ile dolgulandırılmıştır. Haç kollarının uçları ise çift yönlü üçlü düğüm motifleri ile sonlanmaktadır. Alt haç kolunun altındaki sapların ucunda yukarı doğru çift yönlü stilize palmet motiflerine yer verilmiştir. En alt birimde üç satırlık yazıt yer almaktadır (Foto. 13 - Çiz. 7).

Asıl Metin:

ԽԶՍ:ԵԻ:ԲՂՇՑՈ:ՅՂՏԿԻ:ՇԱՀԵՆԻՆ:ԵԻԲԻԻ:ՄԻՄԻՆ:ՍԱՐԳՍԻՆ

Türkçe Anlamı: Bu haç Bağışli (Bitlisli) Şahen, Ebrsim ve Sarkis'in hatırası içindir.

2.2.6. Merkezi Haç Güney Yarisındaki Taş Bezeme 3

Merkezi haçın güney yarisında geometrik bordürün altında sağdan üçüncü sırada yer almaktadır. Dikdörtgen çerçeve bordür yüzeyi, yatay ve dikey eksenlerde sivri uçlu ikili şeritlerin çaprazlamasına birbirine altı üstlü geçmeler yapmasıyla oluşan geometrik kompozisyon ile üç yönden kuşatılmıştır. Ancak dikey ekseninde sağ bordür yüzey bezemesi yarım kalmış olup, devamında bezeme formu değişikliğe uğrayarak beş sıra sonsuzluk motifi olarak işlenmiştir. Dikeyde ve yatayda çift üçlü şeritlerin oluşturduğu haç kollarının uçları ise üçlü şeritlerin altı üstlü geçmeler yapmasıyla düğümlerle oluşturulmuş palmet motifleriyle sonlanmaktadır. Merkezi haçın üst köşelerinde ikili şeritlerin oluşturduğu dairelerin içinde iç bükey on iki yapraklı çiçek motiflerine yer verilirken, alt haç kolundan yukarıya doğru kıvrılan birbirini altı üstlü kesen dairevi şeritlerle oluşan örgü motifinin uçlarında stilize palmet motiflerine yer verilmiştir. En alt birimde üç satırlık yazıt yer almaktadır (Foto. 14 - Çiz. 8).

Asıl Metin:

ԽԱՉՍ ԲԱՐԵԽՕՍ Է ԱՌԱԾ ՎԱՍՍԼՆ ՂԱՌԵՉԻ / ՎԱՐԴԱՆԱՆԻՆ ՈՐԴՆԻՆ
ՅԱՐՈՒԹԵՆԻՆ / ԵԿԵՂԵԱՅՆ:

Türkçe Anlamı: Bu haç, Harutyun babası Vartan adına şefaatte bulundu.

2.2.7. Merkezi Haç Güney Yarisındaki Taş Bezeme 4

Merkezi haçın güney yarisında geometrik bordürün altında sağdan onuncu sırada yer almaktadır. Dikdörtgen çerçeve bordür yüzeyi, yatay ve dikey eksenlerde merkezi noktada birleşerek art arda birbirlerini tekrar eden eşkenar dörtgenler ile üç yönden kuşatılmıştır. Dikeyde ve yatayda çift üçlü şeritlerin oluşturduğu haç kollarının uçları ise iç içe geçmiş geometrik formu stilize palmet motifleriyle sonlanmaktadır. Merkezi haçın üst köşelerinde stilize palmet motiflerine yer verilirken, alt haç kolunda yukarıya doğru kıvrılan altı yapraklı yarım palmet motiflerine ve iki yanına kazınmış basit formu haç motiflerine yer verilmiştir. En alt birimde üç satırlık yazıt yer almaktadır (Foto. 15 - Çiz. 9).

Asıl Metin:

ԽԱՉՍ ԲԱՐԵԽՕՍ Է ԱՌԱԾ / ՎԱՍՍԼՆ ԽԱՍԲԷԿՈՒՆ ՈՐԴՆԻՆ
ԿԱՐԱՂԵ/ՏԻՆ:

Türkçe Anlamı: Bu haç, Garabet babası Khampegu anısına şefaatte bulundu.

2.2.8. Merkezi Haç Kuzey Yarisındaki Taş Bezeme 1

Merkezi haçın kuzey yarisında geometrik bordürün üstünde soldan yedinci sırada yer almaktadır. Dikdörtgen çerçeve bordür yüzeyi, yatay ve dikey eksenlerde iki şeritli eşkenar dörtgenlerin arasından geçen çift yönlü iki şeritli yarım daireler ile üç yönden kuşatılmıştır. Dikeyde ve yatayda birbirini altı üstlü kesen dairevi şeritlerle oluşmuş örgü motifli haç kollarının uçları ise ikili şeritlerin altı üstlü geçmeler yapmasıyla düğümlerle oluşturulmuş palmet motifleriyle sonlanmaktadır. Merkezi haçın üst köşelerinde ve alt haç kolundan çıkıntı yapan sapların ucunda stilize palmet motiflerine yer verilmiştir. En alt birimde üç satırlık yazıt yer almaktadır (Foto. 16 - Çiz. 10).

Asıl Metin:

ԽՉՍ:ՅՇՏԿԷ:ԲՂՇՑԻ:ՄՀԴՍԻ:ՍՏԵՓՆՈՍԻՆ:ԿՂԿՑՆ:ԵԲՐԵՍԻՍԻՆ:ՈՐԴՆ:ՄԱՀԴՍ
Ի:ՂԱՐԻԲՆ:ՕՆԻՆ:

Türkçe Anlamı: Bu haç Bağışlı (Bitlisli) Hacı Stepanos, eşi Ebresim ve oğlu Makdis Karib'in için şefaatte bulunulmuştur.

2.2.9. Merkezi Haç Kuzey Yarısındaki Taş Bezeme 2

Merkezi haçın kuzey yarısında geometrik bordürün altında soldan üçüncü sırada yer almaktadır. Dikdörtgen çerçeve bordür yüzeyi, yatay ve dikey eksenlerde iki şeritli dairelerin arasından geçen çift yönlü iki şeritli yarım daireler ile üç yönden kuşatılmıştır. Dikeyde ve yatayda ikili şeritlerin merkezden dışarı doğru genişleyerek üçgenimsi bir form oluşturan ve iç bükey şekilde sonlanan haç kollarının yüzeyi burma motifi ile dolgulandırılmıştır. Haç kollarının uçları ise çift yönlü üçlü düğüm motifleri ile sonlanmaktadır. Merkezi haçın üst köşelerinde üç şeritli kalp motifinin uçlarında yaprak motiflerine yer verilirken, alt haç kolunda yukarı doğru kıvrılan sapların ucunda stilize palmet motiflerine yer verilmiştir. En alt birimde iki satır yazıt yer almaktadır (Foto. 17 - Çiz. 11).

Asıl Metin:

ԽԱԼԶՍ ԲԱՂԵԽՕՍ Է ԱՌԱԾ ՎԼԱՍԼՆ ԲԱՂԻԴԵՅԻ / ՄԱՂՍՈՒՏԻՆ,
ՇԼՕԴԱՅ ԿՕՄԲԱՐԻՆ:

Türkçe Anlamı: Bu haç, rahmetli Bitlisli Maksud ve ebeveynleri eşi adına şefaatte bulundu.

2.2.10. Merkezi Haç Kuzey Yarısındaki Taş Bezeme 3

Merkezi haçın kuzey yarısında geometrik bordürün altında soldan beşinci sırada yer almaktadır. Dikdörtgen çerçeve bordür yüzeyi, yatay ve dikey eksenlerde iki şeritli dairelerin arasından geçen iki şeritli eşkenar dörtgen ve çift yönlü iki şeritli yarım daireler ile üç yönden kuşatılmıştır. Dikeyde ve yatayda çift üç şeritli zencerek motifinin oluşturduğu haç kollarının uçları ise üst ve yatay kollarda üç şeritli dört yapraklı düğüm motifli eşkenar dörtgenler ile sonlanırken, alt haç kolunda zencerek motifinin devamında üç şeritli yarım daire motifleriyle sonlanmaktadır. Ayrıca alt haç kolundan çıkıntı yaparak yukarı doğru yönelen stilize palmet motiflerine yer verilirken, haçın üst köşelerinde stilize palmet motiflerine ve alt köşelerinde de stilize palmet yapraklarına yer verilmiştir. En alt birimde iki satırlı yazıt yer almaktadır (Foto. 18 – Çiz. 12).

Asıl Metin:

ԽԱԼԶՍ ԲԱՂԵԽՕՍ Է ԱՌԱԾ ՎԼԱՍԼՆ ԲԱՂԻԴԵՅԻ / ՅԱՐՈՒԹԵՆԻՆ ԵՒ
ԻԻՐ ՎԼՈՂԱԿՑԻՆ:

Türkçe Anlamı: Bu haç, rahmetli Bitlisli Harutyun ve eşi adına şefaatte bulunuldu.

2.2.11. Merkezi Haç Kuzey Yarısındaki Taş Bezeme 4

Merkezi haçın kuzey yarısında geometrik bordürün altında soldan altıncı sırada yer almaktadır. Dikdörtgen çerçeve bordür yüzeyi, yatay ve dikey eksenlerde kıvrık dallar arasında stilize yaprak ve palmet motifleriyle üç yönden kuşatılmıştır. Üst ve yatay haç kollarını üç şeritli örgü motifi, alt haç kolunu üç şeritli zencerek motifi oluşturmaktadır. Haç kollarının uçları ise üç şeritli yarım daire motifleriyle sonlanmaktadır. Haç kollarının uçlarındaki yarım daire motiflerin arasından iki şeritli kıvrım dalları geçmektedir. Kıvrımlı dalların haç kolları arasına denk düşen uçlarında içe ve dışa yönelik stilize palmet motifleri bulunmaktadır. Ayrıca alt haç kolundan çıkıntı yapan stilize yarım palmet motiflerine yer verilmiştir. En alt birimde üç satırlık yazıt yer almaktadır (Foto. 19 - Çiz. 13).

Asıl Metin:

ԽԱՉՍ:ԲՐԵԽՕՍԷ:ԱՌ:ԱԾ:ՍՈԿԱՅԻ:ՏՐ:ԳՐԻԳՈՐԻՆ:ԵԻ:ԾՆՂԱՅՆ:ԵԻ:ԿՈՂԱԿԻՑ
Ն:ՅՇՔԻ:ՔԱ:ՌՃԿԲ:

Türkçe Anlamı: Bu haç Mokklu Grigor ebeveynleri ve eşi için şefaatte bulunulmuştur. İsa'dan sonra 1713.

2.2.12. Merkezi Haç Kuzey Yarısındaki Taş Bezeme 5

Merkezi haçın kuzey yarısında geometrik bordürün altında soldan yedinci sırada yer almaktadır. Dikdörtgen çerçeve bordür yüzeyi, yatay ve dikey eksenlerde kıvrık dallar arasında stilize yaprak ve palmet motifleriyle üç yönden kuşatılmıştır. Dikeyde ve yatayda çift şeritli zencerek motifinin oluşturduğu haç kollarının uçları ise kıvrımlı üçlü şeritlerin dolandığı iki şeritli eşkenar dörtgenlerle sonlanmaktadır. Merkezi haçın üst ve alt köşelerinde stilize palmet motifleri bulunmaktadır. En alt birimde iki satırlık yazıt yer almaktadır (Foto. 20 - Çiz. 14).

Asıl Metin:

ԽՉՍ:ԲՐԵԽՕՍԷ:ԱՌ:ԱԾ:ՎԱ:ԲՂՇԻ:ՅՈՅՅԱՆԻՆ:ԵԻ:ԿՂԿՅՆ:ՆՂՇՈՒՆԻՆ:

Türkçe Anlamı: Bu haç Bağışli (Bitlisli) Hovhan ve eşi Nağşun için şefaatte bulunulmuştur.

3. Kubbe Kasnağı

Kubbe kasnağı duvar yüzeyi süslemelerinden, güneybatı yüzeyinde yazıtı çözümlenen bir adet taş bezeme incelenecektir.¹⁵

3.1. Güneybatı Yüzeyindeki Taş Bezeme

Kasnağın güneybatı yüzeyinin ilk süsleme unsurudur. Taş yüzeyindeki ikili haç işlemeli taş motifi süsleme formu açısından birbirlerini tekrarlamaktadır. Yan yana bulunan haç motiflerinin dikeyde ve yatayda dörtlü şeritlerin altı üstlü geçmeler yapmasıyla oluşan haç kollarının uçları ise üçlü düğüm motifleriyle sonlanmaktadır. Ayrıca yatay haç kollarının altında çarkıfelek motifli kabara ve madalyon içerisinde stilize çiçek motifleri bulunmaktadır. Alt haç kollarından yukarı kıvrılan dört yapraklı yarım palmet motifi ile sapların birleşme noktasında basit formlu haç motifine yer verilmiştir. En alt birimde dört satırlık yazıt bulunmaktadır (Foto. 21 - Çiz. 15).

Asıl Metin:

ՎԻՄԱԳԻՐ
ՅՈՅՅԱՆԻ ԵՒ ՅԱԿՈԲԱ
ԲԱՐԵԽՕՍՈՒԹԻՆԸ ՍԲ ԽԱՉԵՐՍ

ԱՌ ԱՍՏՎԱԾ ՎԵՍ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՊՈԼՍԻ ՊԱՏՐԻԱՐԳԱՅ

Türkçe Anlamı: Bu haçı Kostantinapolis Patrik hazretleri Yuhanna ve Yakup adına şefaatte bulundu.

¹⁵ Kubbe kasnağı bezemeleri için bkz. Emel Yıldız, "Van Çarpanak Adası Ktouts – Ktuc Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi Kubbe Kasnağı Plastik Süslemeleri", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı. 34, 2017, s. 361- 408.

4. İç Mekan

İç mekanda; kuzeybatı duvarın üstünü örten taş plakalarda bir adet, güney pastoforion odası/ diakonikon kapı açıklığının sol yüzeyinde bir adet ve içten kuzey yüzeyinde bir adet, kuzey pastoforion odası/ prothesis kapı açıklığının sağ yüzeyinde bir adet olmak üzere toplamda dört adet yazıtı çözümlenen taş bezeme incelenecektir. Bunlar;

4.1. Kuzeybatı Duvarı Üstündeki Taş Bezeme

Kuzeybatı duvarın üst örtüsünde dikey olarak yerleştirilmiş taş plakaların ilk sırasındadır. Dikdörtgen çerçeve bordür yüzeyi, sütun ve sütun başlıkları üzerine atılmış kemer formunda düzenlenmiş olup, yatay ve dikey eksenlerde eşkenar üçgenler ile bezenerek üç yönden kuşatılmıştır. Ancak sütun başlıkları iki sıra üçgen dizisi ile bezelidir. Dikeyde ve yatayda merkezden dışarı doğru genişleyerek üçgenimsi bir form oluşturan ve iç bükey şekilde sonlanan haç kollarının yüzeyi balıksırtı motifi ile dolgulandırılmıştır. Haç kollarının uçları ise çift yönlü üçlü düğüm motifleriyle sonlanmaktadır. Haç kolları belirli noktalarda yarım dairelerle hareketlendirilerek haç kolları arasına kabaralar işlenmiştir. Merkezi haçın üst ve alt kollarından çıkarak yatay haç kollarına doğru kıvrım yapan yarım palmet motiflerine yer verilmiştir. Alt bölümde, yedili arkad kemer düzenlemesi söz konusudur. En alt birimde dört satırlık yazıt yer almaktadır (Foto. 22 - Çiz. 16).

Asıl Metin:

ՇՁԳ:ԹՈՒԻՄ:ԿԱՆԳՆԵՑԱԻ:ԽԱՉՍ:ԲԱՐԵԽԱԻՍ:ՍՏԵՓԱՆՈՍԻ:ԾՆՈՂԻ:ԳՐԻԳՈՐ
:ԳԲԱՆԱԷ:ՈՐ:Ի:ՅԻՇԷ:ՔԻ:ՔՍ:ԶԿԱ:ԶՍՈՂԱՅ:

Türkçe Anlamı: 583 yılında dikilmiş bu haç Stepanos, babası Grigor için şefaatte bulunulmuş. Son satır pek iyi anlaşılmıyor olmakla birlikte ‘İsa’ ve ‘hatırla’ kelimeleri okunabilmiştir.

4.2. Diakonikon Kapı Açıklığının Sol Yüzeyindeki Taş Bezeme

Diakonikon kapı açıklığının sol yüzeyindedir. Dikeyde ve yatayda çift üçlü şeritlerin oluşturduğu haç kolları merkezde birleşmektedir. Haç kollarının uçları ise üç şeritli dört yapraklı düğüm motifli eşkenar dörtgenlerle sonlanmaktadır. Ayrıca merkezi haçın üst köşelerinde ters palmet motiflerine yer verilirken, alt haç kolundan yukarı kıvrım yapan sapların ucunda iki şeritli yaprak motifi ile yanlarında çift daire içerisinde altı yapraklı çiçek motiflerine yer verilmiştir. En alt birimde üç satırlık yazıt yer almaktadır (Foto. 23 - Çiz. 17).

Asıl Metin:

ԽՉՍ ԲՐԵԽՕՍԷ ԱՌ ԱԾ ՎՍ ՄՇԷՑԻ ՏՐ ԹՈՐԳՈՄԻՆ ԻԻՐ ԾՆՈՂԱՅ ԵԻ
ԵՂԲԱՐՑՆ ԽԱՉՍ ԲԱՐԵԽՕՍԷ ԱՌ ԱՍՏՈՒԱԾՍ
ՄՇԵՑԻ ՏԷՐ ԹՈՐԳՈՄԻՆ ԻԻՐ ԾՆՈՂԱՅ ԵԻ ԵՂԲԱՐՑՆ

Türkçe Anlamı: Bu haç Muşlu Torgom, ebeveynleri ve kardeşleri için şefaatte bulunulmuştur.

4.3. Diakonikon Kapı Açıklığının İçten Kuzeyinde Yer Alan Taş Bezeme

Diakonikon kapı açıklığının içten kuzey yüzeyindedir. Kısmen alçılı olan haç işlemeli taş; dikeyde ve yatayda çift üçlü şeritlerin oluşturduğu haç kollarının uçları ise üçlü düğüm motifi ile sonlanmaktadır. Alt haç kolunda yukarı doğru kıvrım yapan yarım palmet motiflerine yer verilmiştir. En alt birimde üç satırlık yazıt yer almaktadır (Foto. 24 - Çiz. 18).

Asıl Metin:

ԽԶՍ ԲՐԻԽՈՍԷ ԱՌ ԱԾՎՍ ՎՐ ԱՌԱՔԵԼ
ԻՆ ԵՒ ԻԻՐ ԾՆՈՂԱՑ ԽԱԶՍ ԲԱՐԵԽՈՍԷ ԱՌ
ԱՍՏՎԱԾՍ ՎԵՐՈՅ ԱՌԱՔԵԼԻՆ ԵՒ ԻԻՐ ԾՆՈՂԱՑ

Türkçe Anlamı: Bu haç Arakel ve ebeveynleri için şefaatte bulunulmuştur.

4.4. Prothesis Kapı Açıklığının Sağ Yüzeyindeki Taş Bezeme

Prothesis kapı açıklığının sağ yüzeyindedir. Dikeyde ve yatayda çift üçlü şeritlerin oluşturduğu haç kollarının uçları ise ikili şeritlerin altlı üstlü geçmeler yapmasıyla düğümlerle oluşturulmuş palmet motifleriyle sonlanmaktadır. Merkezi haçın üst köşesi ile alt haç kolu yanlarında stilize palmet formlarına yer verilmiştir. En alt birimde üç satırlık yazıt yer almaktadır (Foto. 25 - Çiz. 19).

Asıl Metin:

ԽԶՍ:ԲՐԵԽՈՍԷ:ԱՌ:ԱԾՎՍ:ԸՍՏԱՍՊՈԼՅԻ:ՏԷՐ:ԳԱԼՈՒՍԻՆ:ԵՒ:ԾՆՂՑ:ԻԻՐ:

Türkçe Anlamı: Bu haç Tanrı'dan İstanbullu Kalust papası ve anne- babası için şefaatte bulunulmuş.

5. Değerlendirme

Bu çalışmada; Hristiyan Ermeni mimarisi yapılarından “Van Gölü Çarpanak Adası'ndaki Saint Jean Baptiste Kilisesi'nin Yazıt Çözümlemeleriyle Birlikte Taş Bezemeleri” incelenmiştir.¹⁶ Çalışılan taş bezemeler; yapının batı ve doğu cephesinde, kubbe kasnağının duvar yüzeyinde; iç mekanda kuzeybatı duvarın üst örtüsünde ve pastoforion hücrelerinin kapı açıklığında yer almaktadır.

Çalışma kapsamında; batı cephede taçkapı güney yarısında 2 adet; doğu cephede merkezi haç yüzeyinde 3 adet, merkezi haçın güney yarısında 4 adet, merkezi haçın kuzey yarısında 5 adet; kubbe kasnağı güneybatı yüzeyinde 1adet; iç mekanda kuzeybatı duvarın üst örtüsünde 1 adet, güney pastoforion odası/diakonikon kapı açıklığının sol yüzeyinde 1 adet ve içten kuzeyinde 1 adet, kuzey pastoforion/prothesis odası kapı açıklığının sağ yüzeyinde 1 adet olmak üzere toplamda 19 adet yazıt çözümlemeleri ile birlikte taş bezeme tespit edilmiştir.

Yazıt çözümlemeleri ile birlikte ele alınan taş bezemelerin tamamını haç işlemeli taşlar oluşturmaktadır. Ağırlıklı olarak bitkisel ve geometrik kompozisyon düzenlemeleri ile oluşan bezemelerde; stilize edilerek çeşitli formlarda yaprak, çiçek ve palmetlerin yanı sıra üçgen, eşkenar dörtgen, yarım daire, çarkıfelek, burma, zencerek gibi motifler kullanılmıştır. Bu kullanımların haricinde hayat ağacı¹⁷ ve istiridye motifleri diğer bezeme unsurlarını oluşturmaktadır.

¹⁶ Van'daki Hristiyan dini mimarisine ait plastik süslemelerde görülen bitkisel ve geometrik motifler hakkında detaylı bilgiler için bkz. Yıldız, *a.g.t.*.

¹⁷ Hristiyan ikonografisinde haç, genel olarak hayat ağacı olarak betimlenmiştir. Ağaç ve dalları Mesih'in Kilisesi ile birliğini sembolize eder. Burada kökü cennet olan ağaç İsa Mesih'i, dalları ise kilisesini yani Hristiyanları, inanan toplulukları temsil eder. Hayat ağacının İsa Mesih ile ilişkilendirilen en belirgin özelliği ikisinin de yaşam veren olmasıdır. Bu ölümsüzlük, sonsuz yaşamdır. Herbert Thurston, “Devotion to the Passion of Jesus Christ”, *The Catholic Encyclopedia*, Vol.II, New York 1911, s. 1180-1186. Ele aldığımız çalışmada görülen hayat ağacı motifinin canlandırılması haç işlemleri taşlarda, haç motifinin alt haç kollarının tabanında belirli yaprakların (stilize palmet motiflerinin) eklenmesiyle oluşturulmuştur.

Söz konusu haç işlemeli taş bezemeler; haç işlemeli taşları çevreleyen bordür yüzeylerinde, haç kollarının oluşumunda, haç kollarının yüzey dolgusunda, haç kollarının uçlarında ve alt haç kolu tabanında yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda bezemelerin değerlendirme ve karşılaştırmasını yaparken kompozisyon düzenlemesini oluşturan motifler bu başlıklar altında ele alınmıştır.

5.1. Haç İşlemeli Taşları Çevreleyen Bordür Yüzeyleri

Bu çalışma kapsamında ele alınan on dokuz adet haç işlemeli taşın on bir tanesi çerçeve bordür yüzeyine sahip olup, bezelidir. Bunlar yatay ve dikey eksenlerde; örgü, zencerek, eşkenar dörtgen, eşkenar dörtgen+yarım daire, daire+yarım daire, daire+eşkenar dörtgen+yarım daire, yaprak+palmet motifleri ile üç yönden kuşatılmıştır. Geometrik kompozisyonlarda; örgü ve zencerek motifleri şeritlerin altlı üstlü kesişmesiyle oluşan bir düzenlemeye sahiptir. Eşkenar dörtgen motiflerinin tek başına kullanımı ile basit geometrik düzenlemeler elde edilirken, hem ikili hem üçlü motiflerin birlikte alması kullanıldığı geometrik geçmelerin yanı sıra bitkisel kompozisyonlar da elde edilmiştir. Bu düzenlemeler kendi içerisinde de çeşitlilik göstermektedir.

Örgü motifi; Doğu cephe merkezi haç güney yarısındaki taş bezeme 1’de birbirini altlı üstlü kesen dairevi şeritlerle oluşan örgü motifi, (Foto. 12 – Çiz. 6) ve doğu cephe merkezi haç yüzeyindeki taş bezeme 2’de üçlü şeritlerin birbirini altlı üstlü kesmesiyle oluşan örgü motifi (Foto. 10 – Çiz. 4) kullanılmıştır.

Zencerek motifi; Doğu cephe merkezi haç güney yarısındaki taş bezeme 2’de, birbirini altlı üstlü kesen ikili şeritlerle oluşan zencerek motifi (Foto13 - Çiz. 7) kullanılmıştır.

Eşkenar dörtgen motifi; Doğu cephe merkezi haç güney yarısındaki taş bezeme 4 ve iç mekan kuzeybatı duvarı üstündeki taş bezemede; yatay ve dikey eksenlerde merkezi noktada birleşen ve art arda birbirlerini tekrar eden eşkenar dörtgen motifleri (Foto. 15, 22 – Çiz. 9, 16) kullanılmıştır.

Almaşık geometrik ve bitkisel kompozisyonlar; Doğu cephe merkezi haç kuzey yarısındaki taş bezeme 1’de, iki şeritli eşkenar dörtgenlerin arasından geçen çift yönlü yarım daire motifleri (Foto. 16 – Çiz. 10); doğu cephe merkezi haç kuzey yarısındaki taş bezeme 2’de, iki şeritli dairelerin arasından geçen çift yönlü iki şeritli yarım daire motifleri (Foto. 17 – Çiz. 11); doğu cephe merkezi haç kuzey yarısındaki taş bezeme 3’de, iki şeritli dairelerin arasından geçen iki şeritli eşkenar dörtgen ve çift yönlü yarım daire motifleri (Foto. 18 – Çiz. 12) ile oluşan geometrik bezemelerin yanı sıra doğu cephe merkezi haç kuzey yarısındaki taş bezeme 4 ve 5’de, kıvrık dallar arasında stilize yaprak ve palmet motifleri (Foto. 19, 20 – Çiz. 13, 14) ile bitkisel bezemeler kullanılmıştır.

5.2. Haç Kollarının Oluşumu

Dikeyde ve yatayda temelde şerit kullanımı ile oluşan haç kollarındaki şerit sayısı değişiklik göstermektedir. Sadece şeritlerle oluşturulan örneklerin yanı sıra şeritlerle elde edilen örgü, zencerek ve üçgenimsi form alan düzenlemeye sahip örnekler de mevcuttur. Bunlar;

Batı cephe taçkapı güneyindeki taş bezeme 2, doğu cephe merkezi haç güney yarısındaki taş bezeme 3’de *üçlü şeritlerle* (Foto.8, 14 – Çiz. 2, 8); batı cephe taçkapı güneyindeki taş bezeme 1, doğu cephe merkezi haç yüzeyindeki taş bezeme 1, 2, doğu cephe merkezi haç güney yarısındaki taş bezeme 1, 4, doğu cephe merkezi haç kuzey yarısındaki taş bezeme 3, iç mekan diakonikon kapı açıklığının sol yüzeyi ile içten kuzeyinde ve prothesis kapı açıklığının sağ yüzeyindeki taş bezemelerde *çift üçlü şeritlerle* (Foto. 7, 9, 10, 12, 15, 18, 23, 24, 25 – Çiz. 1, 3, 4, 6, 9, 12, 17, 18, 19); kubbe kasnağı güneybatı yüzeyindeki taş bezemede *dörtlü şeritlerle* (Foto. 21 – Çiz. 15); doğu cephe merkezi haç yüzeyindeki taş bezeme 3, doğu cephe merkezi haç kuzey yarısındaki taş bezeme 1’de *iki şeritle oluşturulmuş örgülerle* (Foto. 11, 16 – Çiz. 5, 10); doğu cephe merkezi haç kuzey yarısındaki taş bezeme 5’de *çift şeritli zencerek motifi* (Foto. 20

– Çiz. 14); doğu cephe merkezi haç güney yarısındaki taş bezeme 2, doğu cephe merkezi haç kuzey yarısındaki taş bezeme 2, iç mekan kuzeybatı duvarı üstündeki taş bezemede *merkezden dışarı doğru genişleyerek üçgenimsi bir formla iç bükey şekilde sonlanan* (Foto. 13, 17, 22 – Çiz.7, 11, 16) haç kollarının oluşumu söz konusudur.

Ayrıca doğu cephe merkezi haç kuzey yarısındaki taş bezeme 4'de; üst ve yatay haç kolları üç şeritli örgü motifi, alt haç kolu zencerek motifi ile oluşmuş olmasıyla farklı bir örnek oluşturmaktadır (Foto. 19 - Çiz. 13).

5.3. Haç Kollarının Yüzey Dolgusu

Ele alınan haç işlemeli taşlarda; haç kollarının oluşumuna bağlı olarak dikeyde ve yatayda merkezden dışarı doğru genişleyerek üçgenimsi bir formla iç bükey şekilde sonlanarak oluşan haç kolları yüzeyinin bezendiği görülmektedir. Bunların yüzey dolgularında; doğu cephe merkezi haç güney yarısındaki taş bezeme 2, doğu cephe merkezi haç kuzey yarısındaki taş bezeme 2'de *burma motifi* (Foto. 13, 17 – Çiz. 7, 11), iç mekan kuzeybatı duvarı üstündeki taş bezemede *balık sırtı motifi* kullanılmıştır (Foto. 22 – Çiz. 16).

5.4. Haç Kollarının Uçlarında

Haç kollarını sınırlandıran kol uçları, gerek geometrik gerekse bitkisel motiflerle sonlandırılmıştır. Bunların bezemelerinde; yarım daire, eşkenar dörtgen, düğüm ve palmet motifleri alması düzenlemeye oldukça stilize edilerek kullanılmıştır. Bu düzenlemeler kendi içerisinde de çeşitlilik göstermektedir.

Yarım daire motifi; batı cephe taçkapı güneyindeki taş bezeme 1'de haç kollarının devamındaki şeritlerle dolgunan yarım daire motifleri kullanılmıştır (Foto. 7 – Çiz. 1).

Eşkenar dörtgen motifi; doğu cephe merkezi haç kuzey yarısındaki taş bezeme 5'de kıvrımlı üçlü şeritlerin eşkenar dörtgen motiflerini dolanmasıyla oluşmuştur (Foto. 20 – Çiz. 14).

Düğüm motifi; doğu cephe merkezi haç yüzeyindeki taş bezeme 1, 2, kubbe kasnağı güneybatı yüzeyindeki taş bezeme, iç mekan diakonikon kapı açıklığının sol yüzeyi ile içten kuzeyinde yer alan taş bezemelerde *tek yönlü üçlü düğüm motifleri* (Foto. 9, 10, 21, 23, 24 – Çiz.3, 4, 15, 17, 18); doğu cephe merkezi haç güney yarısındaki taş bezeme 2, doğu cephe merkezi haç kuzey yarısındaki taş bezeme 2, iç mekan kuzeybatı duvarı üstündeki taş bezemede çift (iki) yönlü üçlü düğüm motifleri (Foto. 13, 17, 22 – Çiz. 7, 11, 16) kullanılmıştır.

Palmet motifi; batı cephe taçkapı güneyindeki taş bezeme 2'de küçük formu stilize *sade palmet motifi* (Foto. 8 – Çiz. 2); doğu cephe merkezi haç yüzeyindeki taş bezeme 3, doğu cephe haç güney yarısındaki taş bezeme 1, 3, doğu cephe kuzey yarısındaki taş bezeme 1 ve prothesis kapı açıklığının sağ yüzeyindeki taş bezemede *ikili şeritlerin birbirini altı üstlü geçmesiyle düğümlerle oluşturulmuş palmet motifi* (Foto. 11, 12, 14, 16, 25 – Çiz. 5, 6, 8, 10, 19); doğu cephe merkezi haç güney yarısındaki taş bezeme 4'de *iç içe geçmiş geometrik formu stilize palmet motifi* (Foto. 15 – Çiz. 9) kullanılmıştır.

Ayrıca doğu cephe merkezi haç kuzey yarısındaki taş bezeme 4'de; üst ve yatay haç kollarının uçları eşkenar dörtgen motifi, alt haç kolu ucu yarım daire motifi ile sonlanmasıyla farklı bir örnek oluşturmaktadır (Foto. 19 – Çiz. 13).

5.5. Haç Tabanına (Alt Haç Kolu) Göre

Alt haç kolundan çıkıntı yapan yarım palmetlerin yanı sıra dalların veya sapların ucunda stilize palmet, yaprak ve çiçek motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyon düzenlemesine sahip

örnekler mevcuttur. Aynı zamanda bu düzenlemeye sahip haç işlemeli taşlarda; hayat ağacı motiflerinin canlandırılması söz konusudur.

Doğu cephe merkezi haç yüzeyindeki taş bezeme 1, doğu cephe merkezi haç güney yarısındaki taş bezeme 4, doğu cephe haç kuzey yarısındaki taş bezeme 4, kubbe kasnağı güneybatı yüzeyindeki taş bezeme ve diakonikon içten kuzeyinde yer alan taş bezemede yaprak sayıları değişmekle birlikte yukarı doğru kıvrılan *yarım palmet* motiflerine (Foto. 9, 15, 19, 21, 24 – Çiz. 3, 9, 13, 15, 18); doğu cephe merkezi haç güney yarısındaki taş bezeme 1, 2, doğu cephe merkezi haç güney yarısındaki taş bezeme 3, doğu cephe merkezi haç kuzey yarısındaki taş bezeme 1, 2, 3’de (Foto. 12, 13, 14, 261, 17, 18 – Çiz. 6, 7, 8, 11, 12) kıvrık dalların ve sapların ucunda *stilize palmet* motiflerine; iç mekan diakonikon kapı açıklığının sol yüzeyindeki taş bezemede kıvrım yapan yaprak motifi ile yanlarında çift daire içerisinde altı yapraklı çiçek motiflerine (Foto. 23 – Çiz. 17) yer verilmiştir.

Yukarıda değinildiği üzere; bezemeleri açısından belirli başlıklar altında değerlendirme - karşılaştırması yapılan ve genel özellikleri ile tanımlanan haç işlemeli taş plastik bezemelerin Ermeni Sanatı’nda yüzyıllar boyunca ve çok geniş bir coğrafyada çeşitli türleriyle birlikte pek çok sayıda örnekleri mevcuttur. Örnekler sayısal verilerinin yanı sıra mimari plastik bezemeler açısından farklı türlerde tipolojik özellikler göstermektedir. Bu noktada bu çalışmada ele alınan haç işlemeli taş plastik bezemelerin kompozisyon ve motif açısından bütünsel olarak birebir örnekleri tespit edilememiştir. Ancak haç işlemeli taş plastik bezemelerin çözümlenen yazıtlarında “ölenlerin ruhunun kurtuluşu için Tanrı ile aracılık etme, şefaet istemek üzere onlara dua etme, aynı zamanda ölümlerin arkasından yapılan duaların azaptan kurtarıcı gücüne inanma” gibi kavramlar bazı isimlerle ön plana çıkmaktadır.¹⁸ Konu kapsamı gereği çalışmayı da sınırlandırmak adına haç işlemeli taşlar yazıt çözümleri ile birlikte ele alınmıştır. Bu durumda haç işlemeli taşların işlevselliğine yönelik belirleyici olan yazıtlar ön plana çıkmaktadır. Yazıtların içeriği kapsamında - dua metni (şefaet) niteliğindeki benzer örneklerine ise; Ermeni Mimarisi’nde Van İli Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi (915-921)’nde, Varagavank (Yedikilise) Manastırı Surb Astuacacin (Kutsal Meryem) Kilisesi (1648)’nde, Saint Bartholomeus (Albayrak) Manastırı (1651)’nde, Saint Georges (Lim) Manastırı Jamatunu (1766)’nda¹⁹ ve Kars İli Karmirvank (Çoban Kilise)’da (10-11.yy)²⁰ rastlanmaktadır. Gürcü

¹⁸ Birçok dinde ölmüş kutsal kişilerin öteki dünya için aracılık yapabileceğine ve şefaet istemek üzere onlara dua edilebileceğine, aynı zamanda ölümlerin arkasından yapılan duaların azaptan kurtarıcı gücü olduğuna inanılmaktadır. Bu inanca sahip olan dinlerden biri olan Hristiyanlık, İsa Mesih yoluyla kurtuluş öğretisine dayandığından; bu dinde kefarete, mutlak aracılık gibi kavramlar kapsamında şefaate yer verilmektedir. Bkz. Kemal Polat, “Hristiyan Kurtuluş Öğretisinde İsa Vasıtasıyla Kurtuluş”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı 27, 2006, s.184.; Emine Yüksel, *Hristiyanlık’ta Şefaet Kavramı ve Şefaatin Hristiyan Dualarındaki Yeri*, (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2018, s. 4.

¹⁹ Söz konusu dua metni niteliğindeki yazıtlı haç işlemeli taşlar sınırlandırma adına Tablo’da birer örnek verilmiştir. Detaylı olarak diğer örnekler ve yazıt çözümlmeleri için bkz. Yıldız, *a.g.t.*; Yalçın Karaca – Emel Yıldız, “Van Gölü Adır Adası’ndaki Lim Manastırı Plastik Süslemeleri”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl.6, Sayı. 77, 2018, s.323-362.

²⁰ Yazıt için bkz. Güner Sağır, “Kars’ta Ortaçağ’a Ait Bir Ermeni Manastırı: Karmirvank (Çoban Kilise)”, *History Studies*, Cilt.10, S.3, Nisan, 2018, s. 227-228, Resim.30.; dipnot 28.

Mimarisi'nde de Artvin İli Hamamlı (Dolishana/Doliskana) Manastır Kilisesi (937-954)'nde²¹, Handzta Manastırı Çan Kulesi (13.yy.)'nde²² rastlanmaktadır (Tablo. 1).

Sonuç

Hristiyanlığın kutsal bir sembolü olan ve Hristiyan ikonografisinin en yaygın simgesi haline gelen haç motifleri; Hristiyan Ermeni mimarisi plastik süslemelerinde haç işlemeli taşlar üzerinden vurgulanmıştır. Bunların ana odak noktasında stratejik olarak tasvir edilen haç; bir hayat ağacı olarak temsil edilmiştir. Bu çalışma kapsamında ele alınan yazıtı çözümlenen taş bezemelerin tamamını da haç işlemeli taşlar (haçkar) oluşturmaktadır.

Mimari plastik süslemeler olarak hem dış hem iç mekan düzenlemesinde yoğun bir şekilde karşımıza çıkan haç işlemeli taşlar; bitkisel ve geometrik kompozisyonların oluşturduğu çeşitli motiflerle bezenmiştir. Öyle ki bezekler tekli ve alması olarak kullanılan bir düzenlemeye sahiptir. Bunlar temelde haç motiflerinin; çerçeve bordür yüzeylerine, haç kollarının oluşumuna, haç kollarının yüzey dolgusuna, haç kollarının uçlarına ve haç tabanına (alt haç kolundan) göre farklı tipolojik özellikler göstermektedir. İncelenen taş bezemeler arasında benzerlikler ve farklılıklar bu çalışmayla birlikte ortaya konularak tipolojik sınıflaması yapılmıştır.

Haç işlemeli taşlar sayısız çeşitliliğe rağmen, ana kategoride büyük ölçüde kavramla bağlantılı olmuştur. Haç işlemeli taşların bitkisel ve geometrik kompozisyon düzenlemesinde palmet, yarım palmet, yaprak, çiçek, şeritlerle oluşturulmuş örgü, zencerek, burma, üçgen, eşkenardörtgen, yarım daire, çarkıfelek, istiridye ve hayat ağacı gibi motifler stilize biçimler kazandırılarak kullanılmıştır. Ayrıca belirli motifler üzerinde sayı sembolizmine de vurgu yapılmıştır. Özellikle sonsuzluk prensibine bağlı olarak art arda gelen kompozisyonlardan meydana gelen bu motifler ve uygulanan sayı sembolizmi; ölüm üzerine zafer, yaşam veren, sonsuz yaşam, ölümsüzlük, süreklilik ve sonsuzluk, yeniden doğuş, yeniden yaşama dönüş, diriliş ve kurtuluş gibi dini inançlarla ilişkili ortak anlamlar barındırmaktadır.

Bu ortak anlamlara ek olabilecek bir diğer kavram ise süslemede yapısal unsurları oluşturan yazıtlardır. Yazıtların çözümlenen metinler ışığındaki teması şefaate kavramlarının oluşumu ile arabulucuya atıfta bulunmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan yaşayan veya ölmüş kişinin ruhuna adanmış, atfedilmiş olan haç, inanan ile Tanrı arasındaki kutsal ve evrensel bir arabuluculuğun sembolü olarak ortak anlamları çağrıştırmaktadır. Buna ek olarak yazıtlarda isimleri yer alan kişilerin soy ağacı tam olarak bilinmese de kilisenin inşasında çalışan, bağışta bulunan kişinin kendisi ve yakınları için şefaatte bulunduğu/ bulunulduğu görüşü ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca haç işlemeli taşları oluşturan kompozisyon düzenlemeleri birbirini tekrarlar nitelikte olmamasına rağmen, her birinde kullanılan motiflerin ortak paydada birbirini andırması ve aynı içeriği yansıtmaları bakımından sıradan bir dekoratif unsurlar olmayıp belirli bir anlam taşıdıklarını düşündürmektedir. Çünkü bu motifler sadece süsleme amacıyla işlenmiş olsaydı, çok daha farklı motiflerin kullanımı da kaçınılmaz olacaktı. Bu bağlamda haç işlemeli taşların sadece dekoratif amaçlı değil, aynı zamanda sembolik amaçlı kullanımı da dikkat çekmektedir.

Bu çalışma kapsamındaki yapı ve süslemelerinin 1713 ve sonrası tarihli yapılmış olduğu dikkate alındığında, bunlardan yazıt çözümlemesiyle birlikte 583 yılına tarihlenen bir adet haç işlemeli taşın yapının onarımı sırasında devşirme malzeme olarak kullanıldığını

²¹ Yazıtlar için bkz. Tahsin Korkut, *Artvin ve Erzurum'daki Gürcü Dini Mimarisinde Süsleme*, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2018, s.88, 90-91, 432, 436.; Fotoğraf 7, 15.

²² Yazıtlar için bkz. Fahriye Bayram, *Artvin'deki Gürcü Manastırlarının Mimarisi*, Ege Yayınları, İstanbul 2005, s. 61, 151.; Resim 86-87.; dipnot 161, 163.

düşündürmektedir. Gerek form gerek teknik açıdan da farklılık arz eden bu haç işlemeli taş, tema olarak ortak bir mesaj veriyor olsa da ileri sürülen görüşü destekler niteliktedir.

Haç işlemeli taşlara (haçkar); birbirlerine yakın dönem ve coğrafyada yaşamış ve Hristiyan dinini benimseyen Gürcü Bağratlıları ile Kars Ani'deki Ermeni Bağratlıları ve Vaspurakan Krallığı döneminde yapılan yapılarda da rastlanmaktadır. Ancak konu kapsamında ele alınan haç işlemeli taşlar üzerinde yer alan dua metni niteliğindeki yazıtlar, Van ili dışında daha kuzeyde yer alan Ermeni ve Gürcü Bağratlıları örneklerinde haç işlemeli taşlar üzerine değil de yapının herhangi bir taş yüzeyine işlenmiş olarak tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, Ermeni Sanatı, kendine has bir sanata sahip olup, coğrafi konumu nedeniyle çeşitli sanat eğilimlerine açık bir sanat olmuştur. Aynı dinden olmasına rağmen mezhep farklılığı nedeniyle Doğu Roma (Bizans) etkisi oldukça dar alanlarda kısa süreli (VII. ve X. yy) olmuştur. Emevi, Abbasi ve Sasani etkileri ise özellikle Van Gölü çevresinde (IX – X. yy.) daha uzun süreli olmuştur. Bu etkilenme süreci daha sonra (X. yy. sonrası) Anadolu Selçuklu, Osmanlı; kuzeyden Kuzey Ermeni (Kars – Ani) ve Gürcü (Artvin – Erzurum) Sanatı etkisinde devam etmiştir. Çelişkili veya çeşitli akımların eğiliminde kullanılan motif ve kompozisyonlar hangi kültürden geliştirilmiş olursa olsunlar, kendilerini son derece özel Ermeni dini sanatın parçası haline getiren eğilim, bağlam ve anlam bakımından dönüşüm sürecine girererek simgesel çabayı vurgulamaktadır. Bu noktada; bir boyuta kadar yaratıcı, ilerici ve yabancı etkilerden eğilim almış olmasının (özellikle geometrik ve bitkisel motiflerin teknik açıdan işlenişinde) yanı sıra korumacı, geçmiş formları ve teknikleri geri getirmiş olmasıyla da (hristiyanlık dini sembolü olan haç üzerinde - haç işlemeli taş/ haçkar- vurgu yapılmasında) çelişkili akımların eğilimi görülmektedir.

Özgün mimarisi ile günümüze kadar gelmiş olan Saint Jean Baptiste Kilisesi, Anadolu kırsalında yer almasına karşın Ermeni Sanatı'nın genel özelliklerini sürdürmesi açısından ilgi çekici bir örnektir. Türkiye'nin kültürel mirası içinde yer alan bu mimari eserlerin objektif ve bilimsel metodlarla yapılan çalışmalar ile incelenip araştırılması, yüzyıllar boyu iç içe yaşamış farklı inanca sahip toplumlar arasındaki kültürel ve sanatsal etkileşimi ortaya koyması açısından da önem taşımaktadır.

Kaynakça

- ACARA, Meryem, “Anadolu Medeniyetleri Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Bir Ermeni Haçı”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, XXI (1), 2004. s. 143- 151.
- ASARIAN, Levon, *Khatchkars Armeniens/Armenian Khatchkars*, Erivan 1973.
- ASARIAN, Levon, “Die Kunts der armenischen Kreuzsteine”, *Ernst Wasmuth Verlag, Armenian. 5000 Jahre Kunts und Kultur*, Tübingen 1995, s. 109 - 114.
- BAYRAM, Fahriye, *Artvi'ndeki Gürcü Manastırlarının Mimarisi*, Ege Yayınları, İstanbul 2005.
- KADİROĞLU, Mine, “Ermeni Haç Taşları ile Anadolu – Asya İlişkileri Üzerine Bir Deneme”, *Sanatta Anadolu – Asya İlişkileri – Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı'ya Armağan*, Ed. Turgay Yazar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2006, s. 223 – 237.
- KARACA, Yalçın, *Doğu Anadolu Bölgesi Hristiyan Dini Mimarisinde Jamatun Yapıları*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2004.
- KARACA, Yalçın –YILDIZ, Emel, “Van Gölü Adır Adası'ndaki Lim Manastırı Plastik Süslemeleri”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl.6, Sayı. 77, 2018, s.323-362.

- KORKUT, Tahsin, *Artvin ve Erzurum'daki Gürcü Dini Mimarisinde Süsleme*, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2018.
- ÖGEL, Semra, *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.
- ÖZTÜRK, Şahabettin - BİBER, Hanifi - ÇAVUŞOĞLU, Rafet, "Akdamar Kilisesi Restorasyon ve Kazı Çalışmaları", *Mimarlık Dergisi*, Sayı. 336, 2007. Sayfa belirtilmemiş.
- POLAT, Kemal, "Hristiyan Kurtuluş Öğretisinde İsa Vasıtasıyla Kurtuluş", *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı 27, 2006, s.183 -206.
- SAĞIR, Güner, "Kars'ta Ortaçağ'a Ait Bir Ermeni Manastırı: Karmirvank (Çoban Kilise)", *History Studies*, Cilt.10, S.3, Nisan, 2018, s. 207-237.
- SEYFELİ, Canan – TANRIKULU, Merve, "Hristiyanlıkta Hayat Ağacı: İsa Mesih", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XX., Sayı 2, 2018, s. 16-41.
- THIERRY, Jean Michael, "Monasteres Arméniens du Vaspurakan – VIII", *Revue Des Études Arméniennes*, XI, Paris 1975-1976, s. 377- 421.
- THIERRY, Jean Michael – DONABEDIAN, Patrik, *Armenian Art*, A Times Mirror Company, New York 1989.
- THURSTON, Herbert, "Devotion to the Passion of Jesus Christ", *The Catholic Encyclopedia*, Vol.II, Robert Appleton Company (CD Edition, 2005), New York 1911, 1180-1186.
- VAN LOO, Katherina, "Zur ikonographie des armenischen Kreuzsteines", *Ernst Wasmuth Verlag, Armenian. 5000 Jahre Kunst und Kultur*, Tübingen 1995, s. 115-118.
- YILDIZ, Emel, *Vanda'ki Hristiyan Dini Mimarisine Ait Plastik Süslemelerde Görülen Bitkisel ve Geometrik Motifler*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2017.
- YILDIZ, Emel, "Van Çarpanak Adası Ktouts – Ktuc Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi Kubbe Kasnağı Plastik Süslemeleri", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı. 34, 2017, s. 361- 408.
- YÜKSEL, Emine, *Hristiyanlık'ta Şefaatin Kavramı ve Şefaatin Hristiyan Dualarındaki Yeri*, (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2018.
- <http://team-aow.discuforum.info/t3070-Van-golu-Carpanak-Adas-Ermeni-Manastr.htm>, (E.T. 13.02.2017).
- <http://www.armenierberlin.de/wp-content/uploads/2007/03/armenische-kreuzsteine.pdf>, (E.T. 09.08.2016).

FOTOĞRAFLAR ve ÇİZİMLER

Foto. 1 : XX. Yüzyıl Başlarında Van İli, Çarpanak Adası Haritası

(<http://team-aow.discuforum.info/t3070-Van-golu-Carpanak-Adas-Ermeni-Manast-r.htm>)

Foto. 2 :Van Gölü'nden Çarpanak Adası'na Bakış

Foto. 3 : Çarpanak Adası Ktouts – Ktuc Manastırı Kuzeydoğudan Genel Görünüm
(Ervand Lalayan, 1911)

Foto. 4 : Çarpanak Adası Ktouts – Ktuc Manastırı Kuzeydoğudan Görünüm

Foto. 5 : Saint Jean Baptiste Kilisesi Batı Cephe Taçkapı Alınlığındaki Kitabe

Foto. 6 : Saint Jean Baptiste Kilisesi Doğu Cephe Merkezi Haç Yüzeyindeki Kitabeler

Foto. 7 – Çiz. 1: Batı Cephe Taçkapı Güneyindeki Taş Bezeme 1

Foto. 8 – Çiz. 2 : Batı Cephe Taçkapı Güneyindeki Taş Bezeme 2

Foto. 9 – Çiz. 3 : Doğu Cephe Merkezi Haç Yüzeyindeki Taş Bezeme 1

Foto. 10 – Çiz. 4 : Doğu Cephe Merkezi Haç Yüzeyindeki Taş Bezeme 2

Foto. 11 – Çiz. 5 : Doğu Cephe Merkezi Haç Yüzeyindeki Taş Bezeme 3

Foto. 12 – Çiz. 6 : Doğu Cephe Merkezi Haç Güney Yarısındaki Taş Bezeme 1

Foto. 13 – Çiz. 7 : Doğu Cephe Merkezi Haç Güney Yarısındaki Taş Bezeme 2

Foto. 14 – Çiz. 8: Doğu Cephe Merkezi Haç Güney Yarisındaki Taş Bezeme 3

Foto. 15 – Çiz. 9 : Doğu Cephe Merkezi Haç Güney Yarisındaki Taş Bezeme 4

Foto. 16 – Çiz. 10 : Doğu Cephe Merkezi Haç Kuzey Yarısındaki Taş Bezeme 1

Foto. 17 – Çiz. 11 : Doğu Cephe Merkezi Haç Kuzey Yarısındaki Taş Bezeme 2

Foto. 18 – Çiz. 12 : Doğu Cephe Merkezi Haç Kuzey Yarısındaki Taş Bezeme 3

Foto. 19 – Çiz. 13 : Doğu Cephe Merkezi Haç Kuzey Yarısındaki Taş Bezeme 4

Foto. 20 – Çiz. 14 : Doğu Cephe Merkezi Haç Kuzey Yarısındaki Taş Bezeme 5

Foto. 21 – Çiz. 15 : Kubbe Kasnağı Güneybatı Yüzeyindeki Taş Bezeme

Foto. 22 – Çiz. 16 : İç Mekan Kuzeybatı Duvarı Üstündeki Taş Bezeme

Foto. 23 – Çiz. 17 : İç Mekan Diakonikon Kapı Açıklığının Sol Yüzeyindeki Taş Bezeme

Foto. 24 – Çiz. 18 : İç Mekan Diakonikon Kapı Açıklığının İçten Kuzeyinde Yer Alan Taş Bezeme

Foto. 25 – Çiz. 19 : İç Mekan Prothesis Kapı Açıklığının Sağ Yüzeyindeki Taş Bezeme

Foto. Van -Akdamar Manastırı, Kutsal Haç Kilisesi
Güney Cephe, Çan Kulesi, Güneybatı Paye
Başlığındaki Yazıtlı Haç İşlemeli Taş (dua metni)

Foto. Van-Varagavank (Yedikilise) Manastırı
Saint Georges Jamatun Kuzey Duvarındaki
Yazıtlı Haç İşlemeli Taş (dua metni)

Foto. Van-Saint Bartholomeus (Albayrak)
Manastırı, Güney Cephe'deki Yazıtlı Haç İşlemeli
Taş (dua metni)

Foto. Van-Saint Georges Manastırı, Jamatun
Kuzey Duvarındaki Yazıtlı Haç İşlemeli Taş
(dua metni)

Foto. Artvin-Hamamlı (Dolishana/Doliskana)
Manastır Kilisesi Güney Haç Kolu Pencere
Kemerindeki Yazıt (dua metni) 2015,
Tahsin Korkut

Foto. Artvin-Hamamlı (Dolishana/Doliskana)
Manastır Kilisesi Kubbe Kasnağı
Güneydoğusundaki Yazıt (dua metni) 2015,
Tahsin Korkut

Foto. Artvin - Handzta Manastırı Çan Kulesi
Kuzeydoğu Cephe'deki Yazıt (dua metni) 2005,
Fahriye Bayram

Foto. Artvin- Handzta Manastırı Çan Kulesi İç
Mekan Güneydoğudaki Yazıt (dua metni) 2005,
Fahriye Bayram

Foto. Kars- Karmirvank (Çoban Kilise) Doğu Cephedeki Yazıt (dua metni) 2011, Güner Sağır

Tablo. 1: Ermeni ve Gürcü Mimarisi Yazıt (Şefaaf Dileme/Dua Metni Niteliğinde) Örnekleri